

УДК 34.797/99/1855-1918/

Едер П. Т., аспірант кафедри історії держави і права та політико-правових учень ЛНУ ім. І. Франка

До питання про передумови створення Вищого крайового суду у Львові в складі Австрії та Австро-Угорщини (1855–1918 рр.)

У статті висвітлено передумови створення у Львові вищого крайового суду в період перебування Галичини в складі Австрії та Австро-Угорщини (1855–1918 рр.). Значна увага зосереджена на аналізі організації, структури та правових засад діяльності Верховного губернаторського суду у Львові 1773 р., його реорганізацію у вищий королівський трибунал у 1774 р., у Апеляційний суд у 1784 р. Особливу увагу приділено на характеристиці правового статусу вищого крайового суду у Львові у судовій системі Австрії та Австро-Угорщини.

Ключові слова: суд, судочинство, вищий крайовий суд у Львові.

В статті освітлені передпосылки створення у Львові вищого краєвого суду в період перебування Галичини в складі Австрії та Австро-Венгрії (1855–1918 гг.) Значительное внимание сосредоточено на анализе организации, структуры и правовых основ деятельности Верховного губернаторского суда во Львове 1773 г., его реорганизации в высший королевский суд в 1774 г., в Апелляционный суд в 1784 г. Особое внимание уделено на характеристике правового статуса высшего краєвого суду в Львове в судебной системе Австрии и Австро-Венгрии.

Ключевые слова: суд, судопроизводство, высший краєвой суд во Львове.

The article deals with the prerequisites of Lviv Higher Regional Court during Galicia as part of the Austrian and Austro-Hungary (1855-1918.) Much attention is focused on the analysis of the organization, structure and legal framework for the activities of the Supreme Court in Lviv governor in 1773, he reorganized the higher the royal tribunal in 1774, the Court of Appeal in 1784 special attention was given to the characterization of the legal status of the higher regional court in Lviv judiciary Austria and Austria-Hungary.

Keywords: court, court proceedings, the higher Regional Court in Lviv.

Постановка проблеми. Розвиток демократичної держави в Україні потребує створення науково-обґрунтованої ефективної моделі демократичного судоустрою та судочинства, яке відповідатиме національній правовій культурі, правовим традиціям і характеру українського народу. В основу такої моделі покладено забезпечення кожному громадянину права на справедливий судовий розгляд у незалежному й неупередженому суді. Сьогоднішні процеси удосконалення діяльності судових органів України вимагають, ефективнішого, об'єктивного наукового вивчення як міжнародного, так і національного правового досвіду.

Особливу увагу в цьому аспекті викликає вивчення історії становлення і розвитку Львівського вищого крайового суду в період перебування Галичини, Буковини і Закарпаття у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 р.), Вивчення й узагальнення досвіду організації і діяльності вищого крайового суду у Львові (1855–1918 рр.) дасть змогу використати набутий історичний правовий досвід для з'ясування витоків демократичних традицій національної судової системи і судочинства.

Стан дослідження. Питання організації і діяльності Львівського вищого крайового суду під владою Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) були предметом аналізу у наукових працях І. Бойка, В. Гончаренка, О. Кондратюка, І. Настасяк, М. Никифорака, Б. Тищика та ін.

Основний виклад. Приєднання Галичини до складу Австрійської монархії

припало на кульмінацію австрійського абсолютизму. Централізація державного управління за Йосифа II значною мірою вплинула також на формування суду і судочинства. Значну увагу австрійський уряд приділяв створенню вищих судових органів у Галичині і Буковині.

Першу спробу встановити в Галичині вищу судову інстанцію, наближену до австрійського судочинства, здійснив перший її губернатор граф А. Перген, створивши у 1773 р. Верховний губернаторський суд у Львові. Перед цим він визначив низку організаційних заходів, здійснення яких мало сприяти поліпшенню судочинства: винесення вироків ім'ям австрійської імператриці Марії Терезії (щоправда, на підставі старої, ще польської, правової системи); надання прав кожного оскаржувати рішення судів до губернатора; обов'язкове передання на перевірку до губернатора справ, з яких виносилися смертні вироків і тільки після такої перевірки їх виконання [9, s.7]; скасування посад воєвод, які до того контролювали здійснення судочинства на підлеглий їм території, залишаючи при цьому посаду Львівського воєводи, який повинен був розглядати єврейські справи, а євреям — надання права оскаржувати рішення підвоєводи у губернатора [11, s. 299]; відновлення діяльності земських і гродських судів [9, s.13]. Значна частина перелічених та інших заходів губернатора А. Пергена була повністю або частково виконана, що, безперечно, певним чином сприяло деякій демократизації та гуманізації (наскільки це було можливо в тих умовах) судочинства в коронному краю Галичини і Лодомерії.

Верховний губернаторський суд у Львові почав працювати 8 березня 1773 р. Він вважався судом першої та другої інстанції. Створення цього суду передбачалося імператорським розпорядженням ще у грудні 1772 р. Відповідно до нього Верховному губернаторському суду надавався правовий статус найвищого органу судової влади коронного краю. До його підсудності належало: розгляд скарг на рішення, прийняті земськими та гродськими судами; розгляд окремих видів кримінальних справ у першій інстанції. До таких кримінальних справ імператор у своєму розпорядженні відніс передусім святотатство та блюзнірство [12, s.61–62]. Як суд першої інстанції він розглядав справи про церковні крадіжки і богохульство, цивільні справи між духовними особами, про заповіти тощо, а як суд другої та останньої інстанції — переглядав справи, вирішені судами нижчих інстанцій, і давав обґрунтування для справ, що передавалися до імператора, законність винесення і доцільність виконання обвинувачувальних вироків, які передбачали смертну кару. Попри все, Верховний губернаторський суд повинен був розглядати незакінчені справи, які були розпочаті ще у попередніх польських трибуналах [1, с. 93], однак контрольна урядова комісія з Відня визнала роботу цього судового органу незадовільною, пояснюючи відсутністю чітко визначеної його компетенції і кваліфікованих суддів.

Верховний губернаторський суд у Львові, який за майже рік і чотири місяці діяльності тимчасово замінив декілька судів з різними назвами (*Regium Tribunal*, *Consilium appellationum*, *Judicium cambiale* та ін.), рішенням імператора був ліквідований. Водночас надавалося право звертатися з апеляціями щодо найважливіших кримінальних і цивільних справ до Верховної палати юстиції у Відні [5, с. 112].

У 1774 р. замість Вищого губернаторського суду у Львові був створений Вищий королівський трибунал як апеляційну інстанцію для земських і гродських судів. Він складався з голови, його заступника, 14 суддів і 39 технічних працівників, розглядав цивільні та кримінальні справи, нерідко виносячи смертні вироків [11, s.309–311, 599–600].

24 березня 1780 р. при королівському трибуналі була заснована Крайова табула (Landtafel). Це був державний орган, який зберігав заведені тобто заведені книги, в яких мало бути вказано розташування та розмір кожного земського маєтку. Крайова табула була створена з метою зміцнення панування шляхти і полегшення збору податків [6, с.79]. Табула вела облік нерухомого майна, займалася реєстрацією договорів купівлі-продажу, заповітів і т. д. Це, з одного боку, закріплювало і підтверджувало законні права шляхти на нерухомість, а, з іншого боку, давало можливість уряду визначити більш точно суму податків з нерухомого майна. Після судової реформи 1784 р., коли королівський трибунал був ліквідований і замість нього створені шляхетські суди, Королівська табула була підпорядкована Львівському шляхетському суду, причому її стали називати Галицькою, або крайовою табулою. Кілька тисяч актових книг старопольських судів були звезені у Львів і приєднані до табули в якості особливого відділу, який пізніше утворив так званий Бернардинський архів (актові книги були помішані в бібліотечному залі Бернардинського монастиря). У крайову табулу з усієї Галичини, за винятком Львова, надходили документи, які підтверджували законність права власності на нерухоме майно. У 1860 р. в крайову табулу влилася і так звана міська табула, заснована в 1792 р. у Львові для обліку нерухомого майна та нарахування з нього податків. Крайова табула діяла до 1896 р. Її функції і архів були передані до Управління з ведення земельного кадастру при Крайовому суді.

Вищою інстанцією судового нагляду у Галичині і Буковині з 1780 р. був Галицький сенат у складі Верховної судової палати (Oberste Justizstelle), що знаходилася у Відні. Одночасно з утворенням королівського трибуналу при галицькому губернаторстві був створений судово-фінансовий сенат, а в 1775 р. — так звана апеляційна рада. Вона в першій інстанції розглядала всі цивільні та кримінальні справи іноземної шляхти, вищого духовенства, службовців, лікарів, учителів та інших, у другій інстанції — касаційні скарги на рішення і вироки магістратів у справах євреїв. Апеляційна рада складалася з голови, віце-голови і 12 суддів. Як і королівський трибунал, у цивільних справах вона керувалася судовою інструкцією від 15 червня 1774 р., доповненою в частині термінів подання касаційних скарг на вироки судів першої інстанції розпорядженням від 25 листопада 1777 р. Правовою основою розвитку кримінальних справ були норми австрійського кримінального кодексу 1768 р. Вироки Апеляційна рада виносила у складі п'яти суддів, а смертні — в складі голови та шести суддів. У такому ж складі розглядалися касаційні скарги на вироки нижчих інстанцій [11, s.1080].

У 1784 р. в зв'язку з загальною судовою реформою Королівський трибунал був реорганізований в апеляційний, або кримінальний вищий суд. Він також називався Апеляційним судом і діяв як вища судова інстанція в Галичині.

На території Буковини як складові коронного краю Галичини і Лодомерії поширення австрійського судоустрою і судочинства відбувалося поступово, зі збереженням на деякий час старих польських джерел права. Зміни в судочинстві на Буковині були започатковані в 1775—1786 рр. австрійською військовою адміністрацією. Перший військовий намісник краю генерал Г.Сплені вбачав своє завдання в тому, щоб «сформувати судові інстанції» та організувати їх належну роботу. Зміна у 1787 р. військового управління на Буковині цивільним і входження її на правах дев'ятнадцятого округу до Галичини зумовили зміни у галузі судочинства. Певний час (з 1787 р.) судочинство на території Буковини здійснював Станіславський земський суд. Включення Буковини до сфери діяльності Станіславського шляхетського суду відбулось на основі § 3

циркуляру Йосифа II від 1 вересня 1787 р. Окрім Буковини, до його компетенції належали ще Станіславський, Чортківський, Коломийський, Тернопільський і Стрийський округи. На початку XIX ст. він складався з президента, 7 радників, 2 секретарів, 2 протоколістів і 3 судових стажистів [3, с.41]. Привілейованою судовою інстанцією для шляхти Буковини став земський суд у Львові, посилений чиновниками, які володіли румунською мовою. На місці трьох судів було утворено три територіальні суди у Чернівцях, Сереті і Сучаві. Трохи пізніше у Сереті був утворений кримінальний суд, компетенція якого охоплювала всю Буковину. До його складу входили: суддя, 2 асесори, актуарій, 2 канцеляристи, а також персонал, необхідний для охорони арештантів. Вищою інстанцією судового нагляду з 1780 р. був Галицький сенат у складі Верховної судової палати у Відні.

Буковинська аристократія з 1790 р. неодноразово передавала клопотання про створення крайового суду для Буковини. Проте це питання відкладалося. В результаті проведеної роботи буковинських урядовців, підтримки Львівського апеляційного суду 22 лютого 1804 р. австрійський цісар видав патент про підвищення статусу Чернівецького територіального суду до крайового суду і об'єднання з ним буковинського кримінального суду (Landrecht). У перше десятиріччя свого існування крайовий суд у Чернівцях складався з президента, 2 крайових радників, 6 інших радників, 2 секретарів, 3 протоколістів і 3 судових стажистів. Перед революцією 1848 р. Чернівецький "Landrecht", який виконував функції міського та крайового суду, мав у своєму складі президента, 6 радників, секретаря, 2 протоколістів, 9 стажистів і 21 судового виконавця [4, с.42].

Буковинський крайовий суд виконував функції як суду першої, так і другої інстанції. Він розглядав і вирішував скарги на рішення повітових судів, скарги про образу особи у стані підсудного, апеляції на вироки, здійснював нагляд за діяльністю повітових судів, був дисциплінарним судом для судових службовців свого судового округу, вирішував питання про допуск до адвокатської присяги. І крайовий суд, і повітові суди Буковини володіли правом судової перевірки адміністративних розпоряджень. При цьому право перевірки судді поширювалося на всі види норм, які називалися розпорядженнями: від міністерств до місцевих органів самоврядування. Суддя мав право оголосити недійсним розпорядження, що суперечило одному з законів, або не мало належної форми обнародування (наприклад, поліцейське розпорядження). Судді призначалися пожиттєво. Для зайняття посади вимагалася дворічна практика (судова, адвокатська, в прокуратурах) та складання суддівського іспиту. Іспити (як письмові, так і усні) приймалися в крайових судах, спеціально створюваними комісіями на чолі з президентами крайових судів. Звільнення судді з посади могло відбутися лише на основі рішення відповідного дисциплінарного суду. Дисциплінарний суд вирішував і питання про вихід судді на пенсію проти його волі, про переведення (знову ж таки проти його волі) на іншу роботу. Тимчасове зміщення з посади могло відбутися лише через розпорядження президії крайового суду або вищих судових установ з одночасною передачею справи до дисциплінарного суду [4, с.39, 43–44].

23 лютого 1844 р. Апеляційний суд Львова був реорганізований у Вищий крайовий суд, поширив свою юрисдикцію на всю Галичину і Буковину. Головою цього суду був президент [6, с.80]. До 1855 р. Вищий крайовий суд, коли він ще називався Апеляційним судом, мав такі структурні частини: президію, цивільний сенат, кримінальний сенат. Після 1855 р. Вищий крайовий суд складався з п'яти структурних частин:

президії, цивільного сенату, кримінального сенату і дисциплінарного сенату для судів і нотаріусів, дисциплінарної комісії для службовців суду і тюремної охорони. Крім того, існували рахунковий відділ і канцелярія.

Особливий вплив на організацію суду в коронному краю Галичини і Лодомерії справили австрійські конституційні закони від 21 грудня 1867 р. про судову владу та про організації імперського суду. Судочинство було відокремлене від адміністрації у всіх інстанціях. Судові органи проголошувалися незалежними і самостійними у здійсненні своєї судової влади. Можна погодитися з професором М.В. Никифороком в тому, що «при визначенні поняття «судова влада» австрійське державне право було далеке від втілення ідеї Монтеск'є про поділ влад. Воно виходило з того, що цісар був носієм всієї державної влади, а отже і судової, яка розглядалася як особлива функція державної влади, спрямована на забезпечення правового порядку» [4, с.43]. Це впливало з того, що ст. 1 Закону про судову владу від 21 грудня 1867 р. проголошувала, що все судочинство в державі здійснюється від імені цісара, а згідно зі ст. 5 цісар призначав суддів. З цих положень видно, що імператору відводилося здійснення функції судової влади в межах конституції шляхом визначення організації і компетенції судів та порядку цивільного і кримінального процесів, призначення судового персоналу.

Вищий крайовий суд у Львові залишався чинним судовим органом після утворення Австро-Угорщини і прийняття австрійської Конституції 1867 р. Він був другою інстанцією для окружних і третьою для повітових судів у цивільних справах.

До Львівського вищого крайового суду на початку ХХ ст. входило десять окружних судів (Перекопський, Золочівський, Коломийський, Перемишльський, Самбірський, Станіславський, Стрийський, Сяноцький, Тернопільський і Чортківський) [3, с.137]. У складі Краківського вищого крайового суду було п'ять окружних судів (Вадовицький, Жешувський, Ново-Сандецький, Тарновський і Ясловський). У Львові та Кракові поряд з Вищими крайовими судами діяли на правах окружних крайові суди, яким підпорядковувались повітові суди Львівського та Краківського адміністративних повітів [10, с.19–20].

До компетенції Вищого крайового суду як суду другої інстанції входили: цивільні справи, у тому числі вексельні та торговельні спори; справи гірничого судочинства; справи про апеляції на рішення консульств у Ясах, Галаці, Ізмаїлі та Тульчі; кримінальні справи; дисциплінарні справи [6, с.80]. У Вищому крайовому суді Львова переважали розгляди цивільних справ. Це пояснювалося тим, що вироки у кримінальних справах, винесених судами присяжних, не могли бути оскаржені до вищого крайового суду. З-поміж цивільних справ поширеними були справи у другій інстанції. Вищий крайовий суд Львова у 1871 р. розглянув 2948 цивільних справ у першій інстанції, 7393 – у другій інстанції, а в 1872 р. відповідно – 2046 і 6847; у 1871 р. Вищий крайовий суд розглянув 872 кримінальні справи у першій інстанції та 819 – у другій, а в 1872 р. відповідно – 951 і 672 [7, с.213–214]. Це пояснювалося прийняттям австрійського цивільного кодексу 1811 р. та австрійського цивільного процесуального кодексу для Східної Галичини 1807 р., австрійського кримінального кодексу 1852 р. та австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 р. Саме через застарілість положень австрійського цивільного процесуального кодексу 1807 р. (іноді в історико-правовій літературі його називають Галицький цивільний процесуальний кодекс – П.Е.), зокрема повільність, тяганина, дорожняча нижчестоячих судів у Галичині, недосконалість окремих положень австрійського цивільного процесуального кодексу 1807 р. приводила до частих оскаржень цивільних справ, зокрема, і тих, які розглядалися з порушенням прав учасників судового розгляду.

Вищий крайовий суд у Львові був вищою інстанцією для 11 окружних і двох крайових судів. Перед Першою світовою війною Вищий крайовий суд Львова поділявся на сім сенатів, кожен з яких обслуговував у першій інстанції конкретно визначені окружні суди, окремо з цивільних і кримінальних справ. Кожен сенат мав голову, двох заступників, чотирьох членів і чотирьох їхніх заступників. Крім цього, у Вищому крайовому суді існував особовий сенат, який займався питанням кадрів, і два дисциплінарні сенати [2, с.47]. Один розглядав дисциплінарні справи суддів, а інший – судових технічних працівників. Керівником канцелярії Вищого крайового суду був директор [8, с.18–23].

Висновки. Отже, на території українських земель (Галичини, Буковини і Закарпаття), що входили до складу Австрії, а відтак Австро-Угорщини, функціонувала розвинута система судових органів, яка мала певні демократичні ознаки, зокрема, такі як колегіальність, публічність, гласність розгляду справ. Однак серед суддів було мало українців, українська мова грубо ігнорувалася в судах і адміністративних установах, права українського населення обмежувались, а іноді грубо порушувались.

З огляду на вітчизняний історичний правовий досвід важливими заходами у процесі здійснення судово-правової реформи в сучасній Україні можуть бути розмежування повноважень органів державної влади і забезпечення незалежності судових органів від впливу законодавчої й виконавчої влади; реалізація демократичної ідеї правосуддя, виробленої світовою практикою і наукою; створення системи законодавства про судоустрій, що забезпечувало б незалежність судової влади; забезпечення спеціалізації судів; чітке визначення компетенції різних учасників судової системи тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондратюк О. Вищий суд в Галичині в складі Австро-Угорщини / О. Кондратюк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. ІХ регіон. наук-практ. конф. – Львів, 2005. – С. 93-96.
2. Кульчицький В. Державний лад і право в Галичині (другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.) / В. Кульчицький. – Львів, 1965. – 62 с.
3. Кульчицький В. Система судових органів Галичини у складі Австро-Угорщини / В. Кульчицький, І. Бойко // Право України. – 2001. – № 11. – С.137–139.
4. Никифорак М. В. Крайовому суду Буковини – 200 років / М. В. Никифорак // Судово-правова система в Україні: проблеми і перспективи : матеріали Міжнар. наук-практ. конф., присвяченої 200-річчю Крайового суду Буковини, (Чернівці, 26–29 трав. 2004 р.). – Чернівці, 2004. – С. 39–44.
5. Тищик Б. Становлення та розвиток органів судочинства у Галичині (Х-ХХ ст.) / Б. Тищик, І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип.52. – С. 110-119.
6. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском советском социалистическом государстве. – Львов, 1955. – 180 с.
7. Canstein R. Wykaz czynności wyższego sdy krajowego we Lwowie w 1871–1871 / Rabar Canstein / Prawniki. – Lwow, 1872. – S. 213–214.
8. Czasopismo lwowskiej izby adwokatów. – Lwow, 1913. – № 1. – S. 18–23.
9. Edicta et mandata universalia regnis Galicie et Lodomeriae promulgata. – Leopoldis, 1772. – 76 s.
10. Podrecznik statystyki Galicji. IX. Cz. II – Lwow, 1913. – 118 s.
11. Przegląd prawa i admistracji. – Lwow, 1896. – 1186 s.
12. Rozporzdenia po zajęciu Galicji // Prawniki. – Lwow, 1873. – Rok IV. – № 16. – S.61–62.